

MARIUS SMETONA

Vilniaus universitetas
Taikomosios kalbotyros institutas
Lietuvių kalbos katedra

ORCID id: <https://orcid.org/0000-0003-2816-5504>

MOKSLINIŲ TYRIMŲ KRYPTYS: retorika, etnolingvistika, baltų mitologija, liaudies kultūra, genealogija, senieji raštai, kultūrinė lingvistika.

DOI: <https://doi.org/10.35321/bkalba.2024.97.03>

KOSMOPOLITIZMAS ŠIUOLAIKINIO LIETUVIO PASAULĖVAIZDYJE

ESMINIAI ŽODŽIAI: kosmopolitizmas, kosmopolitas, patriotas, tėvynė, kultūra, bendrystė, vertybė.

ANOTACIJA

Straipsnyje, laikantis Liublino etnolingvistinės mokyklos metodologijos, nagrinėjama, kaip lietuviai supranta sąvoką *kosmopolitizmas*. Tyrimas atliekamas remiantis lietuvių leksikografiniais duomenimis, įvairių tekstų medžiaga, jaunimo apklausos rezultatais. Siekiama išžvelgti, ką lietuviai mąsto, kai kalbėdami ar rašydami pavartoja leksemą *kosmopolitizmas*, kokie nauji reikšmės atspalviai išryškėja kontekste. Remiantis visų trijų lygmenų duomenimis, sintetinėje analizėje pateikiama kognityvinė sąvokos definicija.

ABSTRACT

Following the methodology of the Lublin School of Ethnolinguistics, the article examines how Lithuanians understand the term *cosmopolitanism*. The study is based on Lithuanian lexicographic data, material from various texts, and the results of a young people's survey. The aim is to identify what Lithuanians mean when they use the lexeme *cosmopolitanism* in their speech and writing, and what new shades of meaning emerge in context. Based on the data from all three levels, the synthetic analysis provides a cognitive definition of the term.

ĮVADAS

Šis straipsnis parengtas pagal Valstybinės lietuvių kalbos komisijos finansuojamo projekto „Konceptai DEMOKRATIJA, PATRIOTIZMAS, TOLE-

RANCIJA ir jų antonimų bei sinonimų analizė“ medžiagą. Rašyti apie *kosmopolitizmo* sampratą paskatino studentų atsakymai rengiant PATRIOTIZMO koncepto aprašą. Atsakydami į klausimą *Kas jums yra patriotizmas?*, studentai pateikė ir, jų manymu, patriotizmo antonimų: *šovinizmas; asmeninės naudos gavimas kenkiant valstybei; neapykanta tėvynei; išdavystė; panieka Tėvynei; antivalstybinė veikla; jos niekinimas; nemylėjimas savęs ir savo šalies; konformizmas; kosmopolitizmas; globalumas (globalizmas)*.

Iš visų antonimų dažniausiai minėtas *kosmopolitizmas*, todėl apsispręsta jį laikyti pagrindiniu, tačiau verta atkreipti dėmesį, kad kai kurios sąvokos, studentams pasirodžiusios priešingos *patriotizmui*, yra susijusios ir su *kosmopolitizmu*, pavyzdžiui, *globalizmas*, tad trumpai bus apžvelgta ir ši.

Kosmopolitizmas – tai požiūris, kad, nepaisant visų socialinių, ekonominių, kultūrinių ir politinių skirtumų, žmonės yra tos pačios pasaulinės visuomenės nariai. Jis apima perspektyvinę socialumo raidą, kurioje visada išsaugomos ne tik vietinės kultūros nuostatos, bet ir alternatyvūs minties ir veiksmo būdai. Kosmopolitizmo principai leidžia ir skatina plėtoti bendruomeninius kultūros paveldo, individualius asmens laisvės, demokratinius viešosios erdvės įteisinimo principus; taip kosmopolitizmas reiškiasi kaip dialoginės kultūros nuostata. Kosmopolitizmo idėja skirtina nuo vadinamosios pasaulinės pilietinės visuomenės, kaip konkrečios politinės, teisinės ir viešojo administravimo idėjos. Kosmopolitinė viešojo gyvenimo sritis apima nevaržomų komunikacinių ryšių plėtrą. Kosmopolitai mano, kad žmonių prigimties bendrumas yra daug svarbesnis dalykas negu visuomeninio ir politinio gyvenimo skirtumai. Vienas kosmopolitinio mąstymo pagrindų yra žmogaus teisės, pagarba joms traktuojama kaip universalus, visą pasaulį įpareigojantis dalykas. Kosmopolitai trokšta socialiai, kultūriškai ir politiškai vieningos, visą pasaulį apimančios visuomenės. Samprotauja apie pasaulinę tautą, pasaulinę teisę, pasaulinę valstybę, pasaulinį parlamentą, pasaulinę pilietybę, kosmopolitinę demokratiją ar kosmopolitinį patriotizmą. Šios kultūrinio ir politinio mąstymo tradicijos šalininkai linkę menkinti tautinių, religinių ir bendruomeninių įsipareigojimų reikšmę (PMEŽ 2007: 69; VLE_e).

Kosmopolitizmo šaknys siekia Antikos laikus. Kaip teigiama elektroninėje „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“, pagal Antikos kinikų ir stoikų mokyklas, kosmopolitizmas yra universalioji meilė žmonijai. Stoikai tikėjo, kad negalima atsiriboti nuo savo kilmės vietos, reikia pagalvoti, kaip padaryti pasaulį geresnį savo pasirinkimais ir sprendimais, priimtais neviršijant pilietinių teisių. Jie neskaito politinio pasyvumo, o ragino mąstyti apie

bendruomenę kaip apie šį tą daugiau nei tik polisą. Šiame kontekste svarbiausia pilietinė nuostata buvo vienodas požiūris į bendrapiliečius, kitų polių piliečius ir nepiliečius (Niersmans, Capanova 2016: 65). „Nepasitenkinimas politiškumu ir kosmopolitizmo idėja brendo graikų galvose visą V a. pr. Kr., bet tik kinikai sugebėjo ją pristatyti aiškiai artikuliuota forma“ (Kazlauskas 2021: 92). Kosmopolitizmas ir monarchija buvo dvi labiausiai kinikus dominusios idėjos. O „didysis stoikų tikslas buvo suvienyti pasaulį bendrosios teisės pagrindu, pasirenkant aukščiausią jo vienytojų poziciją. Juos domino ideali vienovė, aprėpianti ir talpinanti savyje realią įvairovę. Nuosekliai laikydamiesi visumos prioriteto dalies atžvilgiu principo, stoikai tvirtino, kad atskiro žmogaus lemtis nieko nereiškia, lyginant ją su oikumenos lemtimi, panašiai kaip žmogaus siela yra menkniekis, lyginant ją su kosmo siela“ (ten pat 104).

„Sofistai, suformulavę panhelenizmo idėją, kviečiančią jungtis į platesnę už įprastą miestą-valstybę visuomenę, susidūrė su poliui ištikimų graikų pasipriešinimu. Graikų miestų piliečiams buvo svetima platesnio, vadinaamo tautinio, kosmoso idėja, bet miestas – skirtingų gyventojų bendro egzistavimo vieta – formavosi kaip kosmopolitizmo ištakos. Kosmopolitizmas sietinas su Aristotelio bendražmogiškų draugystės ryšių laipsniško išplėtimo idėja. Šią idėją nuosekliai plėtojo I. Kantas, kurdamas tobulo pilietinio susivienijimo koncepciją ir siekdamas ją modeliuoti pagal universalų gamtos planą“ (<https://www.vle.lt/straipsnis/kosmopolitizmas/>). „Aleksandro Didžiojo sukurta bendra Rytų–Vakarų oikumena išardė graikų pasaulio politines sienas, įtvirtindama visą žmoniją aprėpiančio kosmopolio idėją“ (Kazlauskas 2021: 71).

Ilgą laiką po Šviečiamojo amžiaus kosmopolitizmas buvo siejamas su elitu, intelektualais ir egzilio atstovais, kurie dėl tam tikrų politinių įsitikinimų ir aplinkybių bei filosofinių pažiūrų buvo laikomi greičiau pasaulio, o ne tam tikros vietos piliečiais.

Šiandieniniai filosofai tiriamąją sąvoką aptaria mentaliniu lygmeniu, tiksliau, jiems įdomesnis yra pats kosmopolis – didysis ir mažasis. Štai Arvydas Šliogeris teigia, kad „Ant laužytos – vadinasi, visada ir visur individualizuotos – horizonto linijos susitinka ir išsiskiria du pamatiniai kosmopolio sandai: regimo Dangaus taurė ir regimos Žemės taurė, ir Dangus yra visų kosmopolio individų tėvas, ir Žemė yra visų kosmopolio individų motina, ir abi kosmopolio taurės yra visų mirtingųjų ir nemirtingųjų lizdas, namai ir gimtinė, ir joks individas negali iš gimtinės iškelti taip, kad jon ne-

besugrįžtų, ir joks mirtingasis ar nemirtingasis negali – nebaudžiamas – nupjauti šaknų, jį siejančių su kosmopolio iščiomis, ir tik globalizmo ar idealizmo kvailiai gali manyti, kad erinijos miega amžinu miegu ir nemato tų, kurie sako – išeisime ir nebegrįšime, nes mūsų tikroji tėvynė ten, kur mūsų melžiama Aukso Karvė“ (Šliogeris 2011: 280).

Kosmopolitizmo sampratą aptariančiose diskusijose bei tyrimuose aktyviai dalyvaujantys sociologai ir antropologai siūlo skirti kosmopolitizmą kaip moralinį ar politinį požiūrį bei normatyvinį-filosofinį įsitikinimą ir empirinį-analitinį kosmopolitizmą. Teigiama, jog senoji kosmopolitizmo idėja turi būti atnaujinta susiejant ją su konkrečiomis socialinėmis realybėmis, o filosofiją, kaip kosmopolitizmo pažinimo būdą, turi pakeisti sociologija (Kuznecovienė 2013: 172–173). Gerardas Delanty kosmopolitizmo sąvoką apibrėžia skirdamas tris kosmopolitizmo tipus: moralinį, politinį ir kultūrinį. Moralinis kosmopolitizmas paremtas universalia kosmopolitine etika. Kosmopolitinės etikos centre – universaliai žmonijos bendruomenei lojalus individas. Politinio kosmopolitizmo koncepcijos skirstomos į „tvirtas“ ir „silpnas“. Pirmosios kosmopolitizmą sieja su pastaraisiais dešimtmečiais atsiradusia ir besiklostančia nauja politine tvarka bei transnacionaline demokratija, peržengiančia nacionalinės valstybės ribas. „Silpnųjų“ koncepcijų ašis – kosmopolitinė pilietybė, atsirandanti nykstant aiškioms riboms tarp tarptautinių ir nacionalinių žmogaus teisių, ir pripažinimas, jog dalyvavimo politinėje bendruomenėje teisės turi būti apibrėžiamos vadovaujantis rezidencijos, o ne kilmės ar gimimo sąvokomis. Kultūrinis kosmopolitizmas formuojasi ir reiškiasi per daugybę nacionalių ir lokalių struktūrų kaitos būdų, atsirandančių kaip jų sąveikos su globaliais procesais pasekmė (Delanty 2006: 28).

Kosmopolitizmas susijęs su *globalizacija*, todėl kaip *patriotizmo* antonimą ją paminėjo ir studentai. Ji apibrėžia išorinius įvairių kolektyvinių darinių ryšius, kosmopolitizmas – vidinę socialinės ir politinės savivokos kaitą. Abi sąvokos atspindi kasdienio gyvenimo patyrimo ir identiteto pokyčius, perteikia nutolusiųjų ir artimųjų ryšių dialektiką. Globalizacija yra žmonių ir visuomenių ryšių, pirmiausia ekonominių, intensyvėjimas ir plėtra, dėl to sparčiai didėja tarpusavio priklausomybė, valstybių ir jų sienų reikšmė mažėja, pasaulis darosi vis vientisesnis. Nors tai daugiau prekių, kapitalo, žmonių, informacijos ir technologijų judėjimas tarp pasaulio valstybių, bet jis turi įtakos įvairioms gyvenimo sritims. Globalizacijos kritikų teigimu, stiprėjantys ryšiai tarp pasaulio šalių daro neigiamą poveikį kiekvienos ša-

lies kultūrai, skatina tradicinių skirtumų nykimą, supanašėjimą, standartizaciją ar vyraujančios pasaulio valstybės – Jungtinių Amerikos Valstijų – populiariosios kultūros įsigalėjimą kitose šalyse.

Čia apžvelgtos teorinės išvalgos perteikia politologų, filosofų ir sociologų požiūrį į kosmopolitizmą kaip reiškini, o šio straipsnio tikslas – laikantis Liublino etnolingvistikos mokyklos metodologijos¹, pateikti lingvistinį požiūrį: kaip kalbos faktai rodo, ką lietuviams reiškia sąvoka *kosmopolitizmas*, kokių atspalvių jai suteikia. Tuo šis straipsnis yra naujas tarp lingvistinių tyrimų ir papildoma kitų sričių specialistų išvalgas. Tikslui pasiekti keliami tokie uždaviniai: 1) ištirti, kokių žinių apie tiriamą sąvoką pateikia lietuviškų leksikografinių šaltinių duomenys; 2) aptarti studentų apklausos rezultatus ir nustatyti, su kuo jaunimas sieja šią sąvoką; 3) remiantis įvairių tekstų duomenimis, aptarti sąvokos reikšmę ir atspalvius; 4) apibrėžti sąvokos kognityvinę definiciją. Atliekant tyrimą taikomas kognityvinės definicijos metodas, kaip jis suprantamas Liublino etnolingvistikos mokyklos įkūrėjų. Pagal metodologiją, koncepto aprašą sudaro trys dalys: sisteminiai duomenys, apklausa ir įvairūs tekstai (S-A-T), todėl straipsnį sudaro trys pagrindinės dalys: „*Kosmopolitizmas* lietuvių leksikografijoje“, „Jaunimo požiūris į *kosmopolitizmą*“, „*Kosmopolitizmas* medijų tekstuose“. Išvadose pateikiama *kosmopolitizmo* kognityvinė definicija. Medžiagos rinkimo ir atrankos būdai pateikiami kiekvieno skyriaus pradžioje. Tyrimas galėtų būti įdomus tiek sociologams, tiek filosofams bei lingvistams, taip pat politologams ir apskritai visuomenei, kuri domisi, kaip kalboje (gramatinėje, leksinėje sistemoje, įvairiuose tekstuose) užkoduotas tautos pasaulėvaizdis – tam tikras bendruomenės (šeiminę, vietinę, regioninę, tautinę) konsoliduojantis ir jų tapatybę lemiantis veiksnys.

1. KOSMOPOLITIZMAS LIETUVIŲ LEKSIKOGRAFIJOJE

Šiam tyrimo skyriui medžiaga rinkta iš sistemoje *E.kalba* pateiktų „Lietuvių kalbos žodyno“, „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“, „Bendrinės lietuvių kalbos žodyno“ ir spausdinto „Tarptautinių žodžių žodyno“ (2013). „Lietuvių kalbos žodyne“ (LKŽ₆) kosmopolitizmas apibrėžiamas kaip „antipatriotinė ideologijos rūšis, pripažįstanti savo tėvyne visą pasaulį, atme-

¹ Liublino etnolingvistikos metodologija išsamiai pristatyta monografijose „Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje“ (2017) bei „Kalba. Tauta. Valstybė“ (2019).

tanti nacionalines patriotines tradicijas ir nacionalinę kultūrą'. Kadangi LKŽ_e yra baigtinis XVI–XX a. lietuvių kalbos leksikos šaltinis, naujais kalbos faktais jis nebepildomas ir neatnaujinamas, prie leksinės reikšmės teikiami du sovietmečio pavyzdžiai: *Viena iš buržuazinės ideologijos liekanų yra kosmopolitizmas* (ov.) sp. *Proletariniam internacionalizmui tarptautinė reakcija priešpriešina kosmopolitizmą* (ov.) sp. Taigi, reikšmė politizuota, atspindinti to meto sovietinį požiūrį į kitų šalių realijas: tai, ko nėra sovietinėje sistemoje, vadinama buržuazine liekana, ideologija, netinkama proletariniam internacionalizmui. Žinoma, kad šiuolaikinio suvokimo tyrimui tai nieko neduoda.

„Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ (DLKŽ_{se}) pateikiamas iš esmės toks pat reikšmės aiškinimas: ‘priešinga patriotizmui ideologija, skelbianti tėvyne visą pasaulį, atmetanti nacionalines tradicijas ir nacionalinę kultūrą’.

„Tarptautinių žodžių žodyne“ (TŽŽ) analizuojamo žodžio leksinė reikšmė yra ‘visuomeninės politinės pažiūros ir ideologija, teigianti, kad žmogaus tėvynė yra visas pasaulis; savo ir kt. tautų tradicijų, kultūros, gyvybinių interesų nepaisymas, niekinimas’. Šiame žodyne leksema *kosmopolitizmas* yra kreipiamą į leksemą *kosmopolitas*. Čia paaiškinama žodžio kilmė – [gr. *kosmopolitēs* – pasaulio pilietis], o apibrėžtyje, šalia to, kas pasakyta rašant apie *kosmopolitizmą*, priduriama, kad tai žmogus, neturintis patriotizmo.

„Bendrinės lietuvių kalbos žodyne“ (BLKŽ) laikomasi LKŽ_e ir DLKŽ_{se} reikšmės apibūdinimo – ‘priešinga patriotizmui ideologija, skelbianti tėvyne visą pasaulį, atmetanti nacionalines tradicijas ir nacionalinę kultūrą’, pateikti du pavyzdžiai: ***Kosmopolitizmas susijęs su globalizacija. Tautines vertybes pakeisti kosmopolitizmu.***

Leksema *kosmopolitizmas* yra vedinys iš *kosmopolitas*. Pastarojo reikšmė LKŽ_e apibūdinama kaip ‘žmogus, neturintis patriotizmo jausmo, atitrūkęs nuo savo tėvynės interesų, svetimas savo tautai, su paniekinimu žiūrintis į jos kultūrą’. Apibrėžtis koreliuoja su vedinio apibrėžtimi, tik šiuo atveju pabrėžiamas savo kultūros, tautos niekinimas. DLKŽ_{se} pateikia kiek kitokią apibrėžtį: ‘žmogus, neturintis patriotizmo, atitrūkęs nuo savo tėvynės, tautos interesų, kosmopolitizmo šalininkas’. Taigi akcentuojama ne tik patriotizmo stoka, bet ir ideologijos laikymasis.

Iš LKŽ_e, DLKŽ_{se} ir BLKŽ pateiktų reikšmių matyti, kad kosmopolitizmas neigia viską, kas siejama su patriotizmu: tradicijas, nacionalinę kultūrą. O iš TŽŽ išaiškėja, kad kosmopolitas niekina ne tik savo, bet ir kitų

tautų tradicijas, kultūrą, gyvybinius interesus. BLKŽ pavyzdžiai koreliuoja su studentų teiktais antonimais ir įvade aprašytais antonimais – kosmopolitizmas susijęs su globalizacija ir yra tautinių vertybių antipodas.

2. JAUNIMO POŽIŪRIS Į KOSMOPOLITIZMĄ

Kaip rašyta įvade, studentai, atsakydami į klausimą *Kas man yra patriotizmas?*, kaip vieną iš antonimų nurodė *kosmopolitizmą*. Nors tuomet nebuvo pateikta jokių kosmopolitizmo vertinimų, tačiau žiūrint į lietuvių kalbos leksikografinius šaltinius justu, kad šiai sąvokai tarsi suteikiama neigiama reikšmė, nes *patriotizmas* tiek studentų, tiek medijų tekstuose dažniausiai vertinamas teigiamai, norima jį puoselėti ir jo mokyti. Todėl įdomu, kaip studentai vertina sąvoką *kosmopolitizmas*, kai, laikantis metodologijos, klausama vieno klausimo: *Kas man yra kosmopolitizmas?* Šiuo tikslu 2023 m. kovo–balandžio mėnesiais buvo atlikta VU pirmo ir antro kurso studentų (lietuvių) apklausa, joje dalyvavo 104 Filologijos, Filosofijos, Istorijos, Komunikacijos, Medicinos, Matematikos, Fizikos, Teisės ir Gamtos mokslų fakultetų studentai. Apdorojus surinktą medžiagą pagal Liublino etnolingvistikos mokyklos metodologiją, išaiškėjo, kad didžiausi deskriptoriai yra **bendrystė** (19 %), **asmuo – pasaulio pilietis** (16 %), **susivienijimas, vienovė** (14 %), **priklausymas pasauliui, ne konkrečiai vietai** (12 %), **pasaulio, tautų vienybė** (9 %), **tolerancija** (6 %), **atvirumas** (5 %), **priešiška patriotizmui** (4 %), **bendras tikslas** (4 %), **kultūrų vientisumas** (4 %), kiti deskriptoriai neperžengia 4 procentų ribos, tačiau koncepto aprašui įdomūs ir vertingi: **bendra erdvė** (2 %), **liberalus požiūris į visuomenę** (2 %), **globalizacija** (1 %), **tautų vertybių niekinimas** (1 %), **idėjų visuma, priešinga nacionalizmui** (1 %).

Teikdami savo nuomones, kosmopolitizmo apibūdinimą respondentai dažniausiai (70 % atsakiusiųjų) pradeda žodžiu *ideologija* (*tai ideologija...*), 20 % – *idėja* (*tai idėja...*). Sunku pasakyti, ar tai sąmoninga vartoseną, ar impulsyvi, tačiau 1 ir 2 kurso studentai jau turėtų matyti reikšmės skirtumą, nes pagal DLKŽ_{se} *idėja* (3 reikšmė) – ‘pagrindinis, esminis pasaulėžiūros, politikos principas’, o *ideologija* – ‘visuomenės sluoksnių, grupių pažiūrų, idėjų sistema’. Aptariant deskriptorius toliau į šį reikšmių skirtumą neatsižvelgiama, šios leksemos neišskirtos ir kaip atskiri deskriptoriai.

Studentams atrodo, kad geriausiai *kosmopolitizmo* sąvokos esmę atspindi **bendrystė, susivienijimas, vienovė, bendras tikslas: idėja/judėjimas,**

kuris siekia kuo didesnės bendrystės, bendro tikslo siekimo, glaudesnės bendruomenės; požiūris lyg viskas yra viename pasaulyje bendrai, **pasaulio, tautų vienybė**: tai kaip pasaulio vienybė, žmogus turi begalines galimybes pažinti pasaulį; viena bendra tauta, visuomenė. Taigi, jų manymu, tai siekiamybė – bendruomenė, kurioje išnyksta skirtumai, ją vienija bendri tikslai, atsiveria begalinės galimybės pažinti pasaulį, o tas pažinimas dar labiau suartina ir suvienija. Taip kuriama **bendra erdvė, kultūrų vientisumas**, o žmogus tampa **pasaulio piliečiu**: žmogus yra viso pasaulio gyventojas, o ne kažkurios vienos valstybės; Ši sąvoka reiškia, jog visas pasaulis yra bendra erdvė ir kiekvienas žmogus yra tos erdvės pilietis; socialinė ideologija, teigianti, kad asmuo yra pasaulio pilietis ir atmetanti bet kokius tautinius skirstymus; reiškia bet kokių ribų panaikinimą tarp pasaulio valstybių, tautų, suvokiant visą žmonių kaip bendrą visumą; žmogus nepriskiria savęs jokiai tautai ar grupei, suvokia save kaip viso pasaulio pilietį, nesitapatina su konkrečia valstybe, rase, tauta; požiūris, kad bet kuris žmogus yra svarbi viso pasaulio dalis/gyventojas; ideologija, kuri pasireiškia kultūrų vientisumu. Iš atsakymų nėra aišku, ar tas bendrumas, tautinių ypatumų naikinimas yra teigiamas ar neigiamas dalykas šiuolaikiniam žmogui, ryškesnė nuomonė išsakyta tik vienoje anketoje: *Tai tokios žmogaus pažiūros, kai neprisiršama prie vienos šalies, o jaučiamasi viso pasaulio piliečiu. Tačiau tada išsitrina ar susilpnėja meilė savo tėvynei, gimtinei, mažėja patriotizmo.* Šie studentai nedalyvavo patriotizmo apklausoje, tad atsakymas dar kartą patvirtina, kad tebėra jaunų žmonių, prisirišusių prie savo nacionalinių vertybių, ir jų atsisakymą jie vertintų neigiamai. Kaip žinoma iš konceptų KALBA, TAUTA, VALSTYBĖ, ŽEMĖ (Smetonienė, Smetona, Rutkovska 2019; Smetonienė, Smetona, Rutkovska 2021), lietuviai yra labai prisirišę prie savo žemės, kurioje kalbama lietuvių kalba, išlaikyti lietuviški papročiai, jiems būdinga meilė savo šaliai, tautai, kad ir kokia ji būtų, o kosmopolitizmas skatina atsisakyti konkrečios vietos (gimtinės, tėviškės), iškeliamas **priklausymas pasauliui, ne konkrečiai vietai**, tautai, šaliai: *pasaulio žmogus, neprisirišęs prie konkrečios vietos, priklausantis pasauliui; idėja, kad visi žmonės yra viso pasaulio, o ne konkrečios teritorijos ar bendruomenės dalis; idėja, kuri reiškia, jog žmogus priklauso pasauliui kaip bendrijai, bet ne konkrečiai šaliai ar tautai.*

Respondentams kosmopolitizmas asocijuojasi su **tolerancija** (*tolerancija skirtingoms kultūroms, papročiams, rasėms; pakantumas, kitų tautybių priėmimas*), nes tik taip įmanoma sukurti bendrą, vieningą darinį pasaulyje. Kosmopolitinis pasaulis yra atviras bet kokiai kultūrai, bet kokiai tautai, tad

nekeista, kad net 5 procentai apklaustųjų akcentuoja tokio pasaulio **atvirumą**. Vienoje anketoje pateikiamas tokio atviro modelio pavyzdys – tai ES, nes čia gyvenantis respondentas jaučiasi esąs laisvas, nevaržomas, galįs keliauti ten, kur nori: *Man asmeniškai kosmopolitizmas iš karto asocijuojasi su Europos Sąjunga. Nors ji ir nėra globali pasaulio mastu, ir netgi neapima viso Europos žemyno, tačiau jos pati esmė man atspindi kosmopolitizmo sampratą. Europos Sąjunga yra toks darinys, kuriame mes visi esame Europos piliečiai, mes nesame varžomi keliauti, visur nukeliavę gebame susikalbėti, nepaisant kalbų skirtumo, taip pat esame mokomi demokratijos, laisvės ir lygybės principų, o tai suteikia galimybę „persilaužti“ per visus kultūrinius, tradicinius skirtumus, įvairias politines pažiūras ir pan.* Svarbu ir tai, kad studentas akcentuoja, jog pas mus demokratijos ir kitų pamatinių vertybių yra mokoma, todėl šiuolaikinis jaunimas mąsto kitaip, savo vertybes susikuria patys, kaip jie patys teigia, ugdomas **liberalus požiūris į visuomenę**: *liberalus požiūris į visuomenę be išskirstymų t.y. visi vienodi.* Studentų manymu, kosmopolitizmą skatina ir **globalizacija**: *be vieno, ko gero, nebūtų ir kito.*

Keliose anketose kosmopolitizmą bandyta apibrėžti per antonimus. Net 4 procentai apklaustųjų teigia, kad tai **priešiška patriotizmui** ideologija (*ideologija, priešiška patriotizmui*) arba **idėjų visuma, priešinga nacionalizmui** (*Tai idėjų visuma priešinga nacionalizmui. Kadangi nacionalizmas nukreiptas į savo tėvynės neperdėtą aukštinimą, savęs susiejimą su tam tikra gimtąja valstybe, savo identiteto priskyrimas tam tikrai valstybės teritorijai, tuo tarpu kosmopolitizmą reikia suprasti kaip visišką priešybę*). Atkreiptinas dėmesys, kad šitiems respondentams sąvoka *kosmopolitizmas* nėra priimtina, nes kosmopolitizmas kaip reiškinys pasireiškia **tautų vertybių niekinimu** (*Kosmopolitizmas pasireiškia tautų vertybių niekinimu*), o nacionalizmas turi teigiamą konotaciją, nes tai jiems nėra kraštutinis nacionalizmas ar šovinizmas, tik susiejimas savęs su gimtąja žeme, valstybe. Būtent toks požiūris koreliuoja su lietuviškos leksikografijos šaltiniuose pateiktomis *kosmopolitizmo* apibrėžtimis.

Iš esmės reikia pripažinti, kad įvade pateiktos „Politikos mokslų enciklopedinio žodyno“ ir „Visuotinės lietuvių enciklopedijos“ nuostatos atitinka studentų išsakytas mintis, jaunimas sąvoką supranta nevienareikšmiškai – vieniems kosmopolitizmas yra neigiamas reiškinys, nes naikina tautines vertybes, kitiems tai nieko neigiamo neturinti sąvoka, rodanti atvirumą, bendrumą ir pagarbą kitoms tautoms, jų kultūroms. Taigi jaunimo samprata nebeatitinka žodynų pateiktų definicijų.

3. KOSMOPOLITIZMAS MEDIJŲ TEKSTUOSE

Paprastai tekstų analizėje aptariami atskiri diskursai, ieškoma juose esančių sąvokos atspalvių, jie lyginami ir interpretuojami. Tačiau aprašant socialinius konceptus tekstų įvairovė labai maža, todėl tekstynas buvo sudarytas iš internetinių naujienų portalų (*alkas.lt, biciulyste.com, delfi.lt, lrytas.lt, lrt.lt, pasauliolietuvis.lt, sc.bns.lt, tv3.lt, ve.lt, vz.lt*), paieška vykdyta pagal rak-
tinius žodžius. Tokių pavyzdžių, kur būtų vartojama leksema *kosmopolitizmas*, rasta labai nedaug, todėl imti pavyzdžiai ir su leksemomis *kosmopolitiškas, kosmopolitiškumas, kosmopolitas*. Kaip matyti iš leksikografijos duomenų, *kosmopolitas* apibrėžiamas panašiai kaip ir *kosmopolitizmas*, o iš *kosmopolitiškas* kreipiamą į *kosmopolitas*. Iš viso surinkta 301 pavartojimo atvejais, aptarti pasirinkti nesikartojantys atvejai, kuriuose esama naujo atspalvio ar požiūrio. Atsirinkti pavyzdžiai straipsnyje pateikiami pagal profilius, kurie sudarys kognityvinės definicijos pagrindą.

Medijų tekstuose kosmopolitizmas taip pat suprantamas nevienodai, beje, daug plačiau negu žodynuose, *kosmopolitizmo* aksiologinis vaizdas artimesnis jaunimo sampratai. Tiksliau būtų galima apibūdinti, kad šiuolaikinio lietuvių požiūris į sąvoką apima amplitudę nuo vieno kraštutinumo iki kito.

3.1. Pasaulinės bendruomenės kūrimas

Esama ir kraštutinių nuomonių, apie kurias rašoma įvade cituotame „Politikos mokslų enciklopediniame žodyne“ – bendra pasaulinė valstybė, viena tauta, viena kalba, viena kultūra:

- (1) **Kosmopolitai** (pačių įvairiausių „spalvų“ bei „atspalvių“ - nuo „raudonų“ ir „rudų“ iki „žydrų“ siekia sukurti vieną bendrą „pasaulinę“ valstybę bei to nuosekliai išdavo – tautą, kalbančią viena bendra kalba ir turinčią vieną „bendražmogišką“ kultūrą. (<https://www.tv3.lt/naujiena/lietuva/kestutis-ceponis-kosmopolitizmo-ideologija-ir-jo-ivairiaspalves-atmainos-ii-dalis-n244565>)

Tokia nuostata sulaukia daugiausiai kritikos ir pasipriešinimo, nes neigia tai, kas tautiška, kas yra didžiausia vertybė – kalba, žemė, papročiai, valstybė, kultūra. Būtent tokį kosmopolitizmo gviešimasi į kultūrą yra kritikavęs ir filosofas Stasys Šalkauskis: „Taigi tautiškumas reiškiasi kultūrinės kūrybos stiliuje, arba lytyje. Jis sudaro formalią kultūros pusę, bet ne šios kultūros turinį. Šiuo atžvilgiu jis yra priešybė kosmopolitizmui, kuriam rūpi visų pirma ir net išskiriamai kultūros turinys. Žmonijos istorija mus

pamoko, kad vertingiausias kultūros turinys visados buvo surištas su ryškiausia tautine lytimi“ (Šalkauskis 1995: 333). Tačiau vienas požiūrio taškas neleidžia suabsoliutinti kosmopolitizmo apibrėžties iki LKŽ, pateiktosios ‘visuomeninės politinės pažiūros ir ideologija, teigianti, kad žmogaus tėvynė yra visas pasaulis; savo ir kt. tautų tradicijų, kultūros, gyvybinių interesų nepaisymas, niekinimas’. Kosmopolitizmas medijose turi daug daugiau reikšmės atspalvių.

3.2. Atvirumas kitoms kultūroms, tolerancija

Kaip ir jaunimo atsakymuose, medių tekstuose kosmopolitizmas dažniau suvokiamas kaip tolerancija kitoms šalia gyvenančioms tautoms (2, 3), svečiams, atvykstantiems į mūsų šalį (3), galimybė pasiekti bet kurį pasaulio tašką šiuolaikinėmis technologijomis (4), galimybė laisvai keliauti ir gyventi kitose šalyse, pamatyti pasaulį, bendrauti su kitų kultūrų žmonėmis (5).

- (2) *Net ir puoselėdamas lietuviškąjį identitetą Kaunas visais laikais buvo **kosmopolitiškas** miestas. Šiandien jis – daugiakultūris. Bendrystėje susijungia karta iš kartos Lietuvoje gyvenančios tautos.* (<https://www.lrytas.lt/bustas/architektura/2023/10/14/news/naujomis-spalvomis-atgime-dar-vienas-daugiaaukstis-piesiniai-turi-prasme-28731818>)
- (3) *Vilnius **kosmopolitiškas** miestas, todėl dėjome pastangas, kad šis viešbutis, sujungtų šiuolaikinę eleganciją, modernų stilių, estetiką, technologijas, komfortą bei ypatingą dėmesį visiems žengiantiems pro mūsų duris.* (<https://www.lrytas.lt/stilius/karamele/2023/10/20/news/atsinaujinusio-viesbučio-atidaryme-garsenybiudesantas-pasirode-ir-n-jagelaviciene-28816780>)
- (4) *Naujoji viešoji erdvė, atviri informacijos, kultūros sklaidos kanalai užtikrina galimybę tapti **kosmopolitu** gyvenant, tarkime, jaukiai provincialiaje Panevėžyje.* (<https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/paulius-gritenas-kosmopolitizmas-is-pa-nevezio-provincialumas-is-londono.d?id=84514319>)
- (5) *Paskutiniai 25 metai mums suteikė daug laisvės, **kosmopolitiškumo**, apie ką jaunystėje mes net nebūtume pasvajoję.* (<https://www.delfi.lt/veidai/zmones/aktualijomis-pasibaisejusi-d-ibelhauptaite-prisimine-vaikyste-darosi-baisu-del-to-kas-musu-laukia-72950248>)

3.3. Modernumas, šiuolaikiškumas

Medijose esama tokių pasakymų, iš kurių nelabai aišku, su kuo siejama sąvoka *kosmopolitizmas*, *kosmopolitiškas*, apskritai kartais atrodo, kad šių sąvokų žmonės nesupranta, tai tampa tiesiog madingais žodžiais be aiškios prasmės ir konotacijos.

- (6) Žinoma, jaunesnė auditorija labiau **kosmopolitiška** ir atitinka globalaus vartotojo portretą. Tuo tarpu vyresnioji karta vis dar renkasi konservatyvesnius dizaino sprendimus (<https://www.vz.lt/rinkodara/2017/05/15/pakuote--tikrasis-raktas-i-pirkejo-krepseli#ixzz8NOpQ1oVc>)
- (7) Pasak Neringos Antanaitienės, bendrovės produkto vadybininkės, pasirinkta prekių ženklų strategija buvo orientuota į vakarietiškos gyvenamosios vartotojus, kad jie naujajį „Horn“ prekių ženklą suvoktų kaip išskirtinį ir **kosmopolitišką** (https://www.vz.lt/archive/straipsnis/2007/07/30/Prekiu_zenklo_diktatas#ixzz8NOqzzHut)
- (8) Šeima yra **kosmopolitiška** ir mėgsta keisti aplinką, todėl jie pasiryžę leisti į naujo namo statybas, o šią sodybą ateityje galbūt pavyks parduoti. (<https://www.lrytas.lt/bustas/pasidaryk-pats/2021/11/13/news/originaliausiu-isrinkto-alytaus-namo-kiemo-seimininkai-nustebino-aplinkai-jie-skiria-labai-mazai-savodemesio-21341573>)
- (9) Šiuolaikinis miesto vyras – savimi pasitikintis, **kosmopolitiškas**, spėjantis tiek į oficialius susitikimus, tiek į meno parodos atidarymą. (<https://www.lrytas.lt/stilius/mano-stilius/2012/08/20/news/i-vyru-mada-grizta-tamsiai-raudoni-svarkai-5199070>)

Šiuose pavyzdžiuose *kosmopolitiškumas* gali būti *modernumo*, *šiuolaikiškumo* sinonimas. Tokią prielaidą leidžia daryti tai, kad 6 pavyzdyje *kosmopolitiškumas* pateikiamas kaip priešprieša *konservatyvumui*: vyresnė karta konservatyvi, o jaunimas greičiausiai modernus (DLKŽ_{8e} *modernus* – ‘atitinkantis šių dienų reikalavimus ir skonį, naujoviškas’). Šiuolaikinis vyras (9) tikriausiai galimas apibūdinti kaip šiuolaikiškas (LKŽ_e *šiuolaikiškas* – ‘susijęs su šiuo laiku’: *Kažkur skuba dailiai ir ryškiai šiuolaikiškai apsirengę vaikinai ir merginos*), nes toliau straipsnyje rašoma apie vyrų madą. Tik kaip modernią ir šiuolaikišką galima apibūdinti ir kosmopolitišką šeimą (8) bei prekių ženklą (7).

3.4. Tautiškumo, nacionalizmo priešybė

Nors *tautiškumas* LKŽ apibrėžiamas kaip ‘priklausymas kuriai tautai, buvimas kurios tautos nariu’, iš koncepto TAUTA aprašo žinoma, kad tautiškumas susijęs su viskuo, ką apima sąvoka *tauta*: ‘įvairioms gentims telkiantis istoriškai susidariusi žmonių bendruomenė, turinti bendrą žemę, kalbą, istoriją, ekonominį ir kultūrinį gyvenimą’ (LKŽ_e). Sąvoka *nacionalizmas* tik pakelia tautiškumą į aukštesnį lygmenį – ‘ideologija ir politika, grindžiama tautos didybės, galybės kėlimu, tėvynės ir pačios tautos šlovinimu’, todėl šie reikšmės atspalviai aptariami kartu. Toliau pateiktuose pavyzdžiuose kosmopolitizmo priešingybė tautiškumui ir nacionalizmui išryškėja kaip

teigiama ir kaip neigiama ypatybė. Viena vertus, kosmopolitizmas naikina viską, kas tautiška ir nacionalu (10, 11), kita vertus, priešinimas leidžia iškristalizuoti pačią *kosmopolitizmo* sąvoką ir diskutuoti apie ją (12), antonimais išryškina ir teigiamas *kosmopolitizmo* ypatybes, nes jis susijęs su tokiu pasauliu, kuriame nėra segregacijos (13). Kosmopolitui ne tiek svarbu sukurti bendrą valstybę su visais jos atributais, kiek rasti vietą, kurioje jam gera gyventi (14, 15), tai globalistas siekia pasaulinės valdžios (15), vadinasi, skiriamos *kosmopolito* ir *globalisto* reikšmės, neigiamas atrodo jau ne kosmopolitas, o globalistas.

- (10) *Deja, tenka konstatuoti – kuo labiau daromės kosmopolitiški, tuo labiau naikiname savo senąsias, t.y. dvasines vertybes. Tiksliau naikiname tai, kas vis dėlto mus kūrė, formavo mus kaip asmenybes bei palaikė visuomenės dvasinę būklę.* (<https://www.lrytas.lt/bendraukime/isklausykite/2012/08/05/news/kuo-ir-kam-sian-dien-svarbios-vertybes--5238557>)
- (11) **Kosmopolitizmas** – tautinės valstybės ir krikščionybės santykio supaprastinimas. (<https://www.propatria.lt/2016/06/monika-parciauskiene-kosmopolitizmas.html>)
- (12) *Aš manau, kad kosmopolitizmo, kaip kažkokio problema dvelkiančio termino, iškilimas susijęs tik su epocha, kai būtų išryškintas kosmopolitizmo antonimas – tai nacionalizmas, nacionalumas, tautiškumas, etniškumas, t. y. visi sąmoningai suprantami tautiniai bruožai. Tik šitoje įtampoje kosmopolitizmas įgijo kažkokį kvopą ar formą, dėl kurios buvo verta ginčytis ir galvoti apie tai, kad čia yra kokie nors negatyvūs bruožai.* (<https://www.lrt.lt/naujienos/tavo-lrt/15/20389/lietuviams-truksta-ir-kosmopolitiskumo-ir-nacionalizmo>)
- (13) **Kosmopolitizmas** yra priešingas nacionalizmui, šovinizmui ir patriotizmui. **Kosmopolitizmas** remiasi idėja, kad globalizuotas pasaulis yra toks, kuriame nėra „kitų-svetimų“. (<https://pasauliolietuvis.lt/romualdas-kriauciunas-tai-patriotizmas-rupinasi-savosios-tautos-isiliejimui-i-zmonija/>)
- (14) *Kita vertus, kosmopolitizmas anaip tol ne visada reiškiasi kaip idėja. Veikia tai prisirišimas prie konkrečių vietų, esančių ne savojoje šalyje, o kažkur kitur – kitų miestų, peizažų, šalių ir jų kultūrinio gyvenimo.* (<https://www.delfi.lt/archive/kosmopolitizmas-ir-tariamoms-jo-gresmes.d?id=7569899>)
- (15) **Kosmopolitas** – tai žmogus, kurio tėvynė – visas pasaulis, o pirmiausiai – ten, kur jam gera. Globalistas – tai pasaulinės valdžios šalininkas. (<https://alkas.lt/2022/06/17/m-kundrotas-globalizmas-kosmopolitizmas-ir-nacionalizmas/>)

Atkreiptinas dėmesys į 11 pavyzdį. Tautinė valstybė religijai iš tiesų tapo iššūkiu, nes „ji yra ne vienos valstybės piliečių religija, o visų žmonių. Krikščionių dievogarba nebūtinai yra susijusi su kokia nors konkrečia valstybe; visų valstybių žmonės gali garbinti tą patį Dievą. Dvasinis krikščionybės kosmopolitizmas neapsiriboja viena valstybe, bet apima visą pasaulį“ (Lahayne 2020). Taip atsirado Bažnyčios ir tautinės valstybės trintis, ją

sušvelninti bandė ir lietuvių filosofai. Stasys Šalkauskis teigė, kad krikščionybė yra geras kosmopolitizmo pavyzdys, nes „sykiu pripažįsta ir aukštą tautybės pašaukimą, ir universaliai reikšmingą visos žmonijos vienybę“ (Šalkauskis 1995: 344). Tačiau konfliktas buvo akivaizdus, todėl imta ieškoti Europos šalis galinčio suvienyti pakaitalo. Sutarta, kad vieningumą galima sukurti ekonominiu veiksniu – bendra rinka.

3.5. Antivertybė

Kosmopolitizmas tampa antivertybe tada, kai kalbama apie ekonomiką, rinką. Ji vadinama liberaliąja kosmopolitizmo atmaina. Būtent globali ekonomika trina ribas tarp valstybių (16), mat jai svarbu tik pelnas (17), o ne dvasinės vertybės. Taigi, vietoj vienijamosios jėgos bendra rinka tapo nauju konfliktu.

- (16) *Globalia rinka grįstas politinis kosmopolitizmo principo neigia visą žmonijos valstybinę patirtį: žemė negali būti niekieno; valstybės (dabartinių europiečių atveju reiktų sakyti, gerovė valstybė) negali būti Visų, t.y. atvykėlių; o kultūrinė tapatybė natūraliai sieja ir skiria žmones.* (<https://www.biciulyste.com/aktualijos/andrius-svarplys-geras-metas-permastyti-europos-vertybes/>)
- (17) *Vakarų pasaulyje ypač gabi taip vadinama „liberalioji“ kosmopolitizmo atmaina – jos esminis siekis yra kuo didesnio pelno gavimas ir laisvas disponavimas juo.* (<https://www.tv3.lt/naujiena/lietuva/kestutis-ceponis-kosmopolitizmo-ideologija-ir-jo-ivairiaspalves-atmainos-ii-dalis-n244565>)

3.6. Kosmopolitizmo ir nacionalizmo ryšys

Medijų tekstuose esama minčių, kad kosmopolitizmas fundamentaliai neprieštarauja tautiškumui ar nacionalizmui (18), kad tarp dviejų priešingų dalykų yra balansas, o pats kosmopolitizmas pateikiamas kaip susirūpinimas kitų tautų likimu, o ne neigimas savosios (18).

- (18) *Taigi, aš neatsiimu žodžių, lietuviams vis dar trūksta ir **kosmopolitizmo** – tai yra, jausenos, kad pasaulis yra kiekvieno iš mūsų, viskas, kas jame gero ar blogo, liečia ir mus. Mums reikia skaityti tekstus ir rūpintis, kas darosi Katalonijoje, Vašingtone ar Alabamoje. Mums turi skaudėti dėl to, kas vyksta su kokiais nors indėnais Amazonės džiunglėse, tai kosmopolitizmo dalis. Tai nereiškia, kad **kosmopolitiškumas** fundamentaliai prieštarauja mūsų tautiniam, nacionalistiniam liberalizmui. Kaip tik didžioji išmintis ir bet kokio neprieštaringo, teigiamo vystymosi sąlyga yra šių dviejų dalykų balansas. Aš pats save dažniausiai pavadinu liberaliu nacionalistu.* (<https://sc.bns.lt/view/item/182395>)

Čia reikia atkreipti dėmesį, kad ir teoriniuose darbuose tokių minčių esama. L. Donskis ne kartą yra teigęs, kad vienas iš labiausiai abejotinų nūdienos globalizacijos teorijų bruožų yra jų skelbiamas mirties nuosprendis nacionalizmui, o kartu ir išankstinis gedulingos muzikos užsakymas nacionalinei valstybei. Akivaizdu ir tai, jog tikrovėje nėra tokio dalyko kaip abstrakti pasaulinė ar globalinė tapatybė. Totalitarinių ideologijų ir jas institucionalizavusių režimų pastangos sufabrikuoti ir prievarta įdiegti tokią visuotinai privalomą globalinę ideologinę tapatybę žlugo, o realiame pasaulyje tapatybė visada reiškia žmonių tapatinimąsi su kolektyvinės atminties, sentimentų ir vaizduotės struktūromis, kurias įkūnija gimtoji kalba, pirminė socialinė patirtis ir su ja susijusi kultūra (Donskis 2002). Šiandieniniai filosofai kalba apie modernų kosmopolitizmą ir nacionalizmą ir teigia, kad juos „sieja dialektinis abipusės priklausomybės ryšys, kurio nuolatinio buvimo net nereikia pagrindinėti rafinuotais teoriniais argumentais. Šis ryšys bent jau nuo XVIII a. pabaigos yra akivaizdus empirinis ir istorinis faktas. Juk modernusis kosmopolitizmas ir nacionalizmas faktiškai atsirado tuo pat metu, t. y. Apšvietos epochoje, ir nuo to laiko koegzistuoja ir palaiko vienas kitą tarsi, vaizdžiai kalbant, tos pačios monetos dvi pusės. Abiejų gyvybingumą palaiko juos saistantis dialektinio priešingumo ir įtampos santykis“ (Radžvilas 2017: 6). Anot L. Donskio, liberalus, atviras ir demokratiškas nacionalizmas remiasi ta pirmine nacionalizmo etika bei visuotinės žmonių brolybės idealais, kurie kilo Tautų pavasario epochoje, kai savoji nepriklausomybė ir laisvė buvo neatsiejamos nuo moralinio pasišventimo būti neabejingiems kitų tautų laisvei (Donskis 2002). Štai kodėl 18 pavyzdžio autorius E. Aleksandravičius kviečia rūpintis visu pasauliu, kai vyksta kas nors negera, bet save apibūdina kaip liberalų nacionalistą.

Absolūtus kosmopolitizmas, kaip jis apibrėžiamas žodynuose, beveik neįmanomas, lengva būti kosmopolitu, kai turi namus ir šaknis (19), nebent būtum ultrakosmopolitas ir niekintum savo šaknis, tačiau tai kraštutinė situacija. Kosmopolitizmas nesunaikina tautiškumo pačios esmės (20), žmogus yra atviras įvairovei, bet nepraranda ryšio su tauta (21). Atkreiptinas dėmesys į medijose ne teoretikų vartojamus terminus: ultrakosmopolitas, multinacionalumas, nacionalkosmopolitizmas. Matyti, kad visuomenės sąmonėje vyksta nauji vertybių ir antivertybių perkainojimai, ieškoma žodžių, kaip įvardyti šiandienos pasaulio tvarką, rasti vietą joje. Apskritai šiandieninė situacija kol kas yra kažkas per vidurį – nei kosmopolitiška, nei tautiška (22).

- (19) *Netiesa, kad **kosmopolitas** yra bešaknis ir benamis. **Ultrakosmopolitas**, niekinantis savo šaknis, gal tokiu ir tampa. Lengva būti kosmopolitu tam, kuris turi namus ir šaknis: migruok kaip paukštis, skrajok kaip olandas, bet visada galėsi nutūpti į savo lizdą, kad ir kokios etninės grupės „medyje“ jis būtų susuktas.* (<https://www.lrytas.lt/kultura/istorija/2011/03/10/news/nepriklausomuju-kelias-etnokosmopolitizmo-link-5574946>)
- (20) ***Kosmopolitinis** savęs perinterpretavimas nesunaikina tautiškumo esmės, net jei kalbėtume apie multinacionalumą, kai tėvai yra skirtingų tautybių ar net rasių. Tiesiog kiekvienas, gerbdamas konkretų paveldo sluoksni, gali kūrybiškai interpretuoti save ir savąjį tapatumą.* (<https://www.lrytas.lt/kultura/istorija/2011/03/10/news/nepriklausomuju-kelias-etnokosmopolitizmo-link-5574946>)
- (21) *Šiuo požiūriu grynasis **kosmopolitizmas** tampa neįmanomas. Tam reikėtų, kad išnyktų galimybė klausti: „Iš kur tu?“ Abstraktus atsakymas: „Iš Europos“ (suprask, aš pasisakau už „vakarietiškas vertybes“ per se) nieko nereiškia, nes Europa yra daugialypė, daugiakultūrė. Jos vertybės skirtingos, regionai puoselėja savą istorinę atmintį, nacionalinius jausmus ir įsitikinimus. Įmanomas tik **nacionalkosmopolitizmas** kaip atvirumas įvairovei, neprarandant autentiško ryšio su savo tauta.* (<https://www.lrytas.lt/kultura/istorija/2011/03/10/news/nepriklausomuju-kelias-etnokosmopolitizmo-link-5574946>)
- (22) *Ta bala, kurioje mes gyvename, tas muzikiškumas (nuo televizijos žvaigždžių iki tariamų politikų) neturi nei vieno, nei kito. Nei čia kas tautiška, nei čia kas **kosmopolitiška**.* (<https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/e-aleksandravicius-lie-tuviams-truksta-ir-kosmopolitiskumo-ir-nacionalizmo.d?id=61708915>)

Ko gero, kosmopolitizmo, globalizacijos baimė yra gerokai perdėta. Apie tai nuolat kalbama, jų arba visur ieškoma, arba stengiamasi paneigti. Jau rašyta apie kosmopolitizmo gviešimąsi į kultūrą, tačiau toliau cituojama straipsnio antraštė aiškiai sako, kad vaikų piešinių jis neveikia (23):

- (23) *Vaikų piešinių ir pasakų **kosmopolitizmas** neveikia* (<https://ve.lt/naujienos/kultura/kulturos-naujienos/vaiku-piesiniu-ir-pasaku-kosmopolitizmas-neveikia->)

Panašias mintis skaitome ir moksliniuose tyrimuose. V. Vitkienė tyrinėjo kosmopolitiškumą mene ir daro išvadą, kad šiuolaikiniame kosmopolitiniame mene tautinio tapatinimosi apraiškos akivaizdžios, nes menas kaip niekad ligi šiol socialus ir reflektyvus (Vitkienė 2005: 59–64). A. Samalavičius taip pat abejoja, ar nuogaštavimai dėl globalėjančios kultūros, kuriuos jis mato ne tik publicistikoje, bet ir akademinuose rašiniuose, mokslinėse konferencijose, yra pagrįsti: „Nestabiliame, permainingame, globalizacijos procesų užvaldytame pasaulyje paradoksaliai stiprėja išisaknijimo ir tapatumo poreikis“ (Samalavičius 2003: 19). Literatūros tyrinėtoja M. Kučinskai-

tė analizavo G. Grušaitės, V. Rykštaitės, U. Kaunaitės ir Z. Čepaitės romanas, išleistas 2010–2017 m. Jos pastebėjimu, aiškiai matyti kosmopolitizmo ir lietuviškos tapatybės sandūra, „tačiau labai abejotina, ar įmanoma gimtąją tapatybę ištrinti. Naujausi G. Grušaitės, V. Rykštaitės ir U. Kaunaitės romanai tik patvirtina, kad lietuvis vis dėlto ilgisi savo tėvynės, ją sapnuoja, nori išsaugoti lietuvišką pavardę, o su ja – ir savo šaknis bei istoriją. Taigi neteisinga teigti, kad jaunoji karta nenori priklausyti jokiai tautai ir siekia tapti niekada sėsliai negyvenančiais „pasaulio žmonėmis“ (Kučinskaitė 2019: 133).

Kaip suartinti du kraštutinumus – puolimą į kosmopolitizmą ir baimę, kad jis sunaikins svarbiausias žmonijos vertybes, – geriausiai yra pasakęs S. Šalkauskis. Anot jo, būtent tautinis patriotinis auklėjimas turėtų apsaugoti valstybės piliečius tiek nuo vienašališko agresyvaus nacionalizmo, tiek ir nuo abejingo tautos vertybėms kosmopolitizmo. Šalia tautinio auklėjimo būtinas ir tarptautinis auklėjimas siekiant solidarių lygiaverčių santykių tarp tautų (Šalkauskis 1933).

IŠVADOS

Iš leksikografinių šaltinių leksinių reikšmių ir pavyzdžių galima suprasti, kad kosmopolitizmas voka apima tik neigiamas ypatybes. Kosmopolitas niekina savo ir kitų tautų savitumą, patriotizmą, tradicijas, kultūrą, tautines vertybes.

Jaunimas kosmopolitizmą vertina dvejopai. Vieni studentai šią sąvoką sieja su tolerancija, bendryste, vienybe, galimybe pažinti pasaulį, o pažinimas dar labiau suartina ir suvienija, tad atsiranda viena bendra tauta, turinti ir bendrą tikslą, kultūrą. Kitiems šis reiškinys kelia neigiamas mintis, nes kosmopolitizmas yra priešingas patriotizmui, kuris susijęs su gimtąja žeme, valstybe.

Internetiniuose portaluose kosmopolitizmo vertinimas taip pat nevienodas: nuo vieno kraštutinumo, kai reiškinys vertinamas išskirtinai neigiamai, iki teigiamų kosmopolitizmo aspektų paieškų ir jo pateisinimo. Teigiamai vertinantys kosmopolitizmą akcentuoja atvirumą kitoms kultūroms, toleranciją, modernumą, Kosmopolitizmo priešrinkai mato jį kaip antivertybę, nes trinamos valstybių sienos, tautos dvasinės vertybės. Dar kiti ieško kosmopolitizmo ir nacionalizmo sąlyčio taškų ir teigia, kad juos sieja dialektinis abipusės priklausomybės ryšys, atsiranda sąvoka „liberalus nacionalis-

tas“, kuriam rūpi kitų tautų gerovė, bet jis nesiekia atsiskirti nuo savo tautos, žemės, gimtosios vietos. Pasigirsta balsų, kad kosmopolitizmo, globalizacijos baimė yra gerokai perdėta, kad abejotina, ar įmanoma ištrinti gimtąją tapatybę. Šiandieninė situacija kol kas esanti per vidurį – nei kosmopolitiška, nei tautiška.

Remiantis S-A-T analize galima teigti, kad šiandien *kosmopolitizmas* lietuviams yra:

- priešinga patriotizmui, tautiškumui ideologija;
- tautinių vertybių niekinimas;
- bendrystė;
- pasaulio, tautų vienybė;
- tolerancija;
- atvirumas;
- priklausymas pasauliui, ne konkrečiai vietai;
- modernumas, šiuolaikiškumas.

ŠALTINIAI

BLKŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*, vyr. red. D. Liutkevičienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <https://ekalba.lt/bendrinės-lietuvių-kalbos-zodynas/> [žiūrėta 2023-03-10].

DLKŽ_{8e} – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (internetinis), vyr. red. S. Keinys, 8-as patais. ir papild. leid., Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2021. Prieiga internete: <https://ekalba.lt/dabartines-lietuvių-kalbos-zodynas/> [žiūrėta 2023-03-10].

LKŽ_e – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 1–20, 1941–2002 (elektroninis variantas), vyr. red. G. Naktinienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija, 2017). Prieiga internete: <https://ekalba.lt/lietuvių-kalbos-zodynas/> [žiūrėta 2023-03-10].

PMEŽ – *Politikos mokslų enciklopedinis žodynas*, ats. red. A. Jankauskas, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007.

TŽŽ – *Tarptautinių žodžių žodynas*. Redaktorių taryba: A. Kaulakienė, S. Keinys, B. Kurkulis, V. Račiūnaitė, V. Žalkauskas. Vilnius: Alma littera, 2013.

VLE – *Visuotinė lietuvių enciklopedija* (elektroninis variantas), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. Prieiga internete: <https://www.vle.lt/> [žiūrėta 2023-04-06].

alkas.lt

biciulyste.com

delfi.lt

lrytas.lt
lrt.lt
pasauliolietuvis.lt
sc.bns.lt
tv3.lt
ve.lt
vz.lt

LITERATŪRA

- Delanty Gerard 2006: The Cosmopolitan Imagination: Critical Cosmopolitanism and Social Theory. – *The British Journal of Sociology* 57(1), 25–47.
- Donskis Leonidas 2002: Nacionalizmas ir globalizacija: XXI amžiaus iššūkiai Lietuvai. – *Kultūros barai* 10(455), 8–15.
- Kazlauskas Raimondas 2021: Politiškumo krizė. Individas ir kosmopolis. – *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 2(49), 70–146.
- Kučinskaitė Martyna 2019: Tapatybės transformacijos naujausioje lietuvių moterų prozoje. – *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 28, 125–140.
- Kuznecovienė Jolanta 2013: Metodologinis nacionalizmas ir naujasis kosmopolitizmas migracijos tyrimuose. – *Filosofija. Sociologija* 24, 171–178.
- Lahayne Holger 2020: Pilietinė religija: Tocqueville'o ar Rousseau'o keliu? Valdžia, Bažnyčia ir pilietinė religija (II). Prieiga internete: <https://www.bernardinai.lt/pilietine-religija-tocquevilleo-ar-rousseauo-keliu-valdzia-baznycia-ir-pilietine-religija-ii/> [žiūrėta 2023-12-30].
- Niersmans Nancy, Capanova Irena 2016: Różne oblicza kosmopolityzmu. – *Obywatelskość 2.0 : zaangażowane narracje o obywatelskości młodych mieszkańców Litwy i Polski*, pod redakcją Marceliny Jakimowicz i Mateusza Sikory, Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza Epigram, 63–76.
- Radžvilas Vytautas 2017: Kelios pastabos postmoderniosios globalizacijos prieštaravimų klausimu. – *Logos* 93, 6–15.
- Rutkovska Kristina, Smetona Marius, Smetonienė Irena 2017: *Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Samalavičius Almantas 2003: Globalizacija, nacionalinė kultūra ir tapatumas. – *Kultūrologija* 10, 10–20.
- Smetonienė Irena, Smetona Marius, Rutkovska Kristina 2019: *Kalba. Tauta. Valstybė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Smetonienė Irena, Smetona Marius, Rutkovska Kristina 2021: *Žemė. Motina. Duona*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Šalkauskis Stasys 1933: *Lietuvių tauta ir jos ugdymas*, Kaunas: Sakalas.

Šalkauskis Stasys 1995: *Raštai* 4. Vilnius: Mintis.

Šliogeris Arvydas 2011: *Lietuviškosios paraštės*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Vitkienė Virginija 2005: Patirties įsisąmoninimas arba tautinio identiteto apraiškos šiuolaikinėje Lietuvos dailėje. – *Liaudies kultūra* 5, 59–65.

Gauta 2024 04 14

Priimta 2024 04 30

MARIUS SMETONA COSMOPOLITANISM IN THE MODERN LITHUANIAN WORLDVIEW

S u m m a r y

Cosmopolitanism is the view that, despite all social, economic, cultural, and political differences, people are members of the same global society. Cosmopolitans believe that the commonality of human nature is more important than differences in social and political life. Cosmopolitanism is linked to globalisation and was mentioned by students as an antonym of *patriotism*. It defines the external relations between different collective formations, whereas cosmopolitanism refers to an internal change in social and political self-perception.

From Lithuanian lexicographic sources, it is evident that cosmopolitanism negates everything associated with patriotism: traditions, national culture. From the Dictionary of International Words, it is clarified that cosmopolitans not only disregard their own but also the traditions, culture and vital interests of other nations. Examples from the Dictionary of Standard Lithuanian Language (BLKŽ) correlate with the antonyms provided by students and the antonyms described in the introduction: cosmopolitanism is associated with globalization and referred to as the antithesis of national values.

Young people perceive the concept ambiguously: for some, cosmopolitanism is a negative phenomenon because it destroys national values, while for others it is a concept without any negative connotations, showing openness, inclusivity, and respect for other nations and their cultures. In media texts, cosmopolitanism is also unevenly understood, with the axiological image of the concept being closer to the understanding of young people. More precisely, the contemporary Lithuanian perspective on the concept embraces a range from one extreme to the other: from completely negative evaluation to points of contact with nationalism and the search for positive aspects in cosmopolitanism. Thus, the concept no longer corresponds to dictionary definitions.

Based on the S-A-T analysis, it can be concluded that *cosmopolitanism* for Lithuanians today means:

- an ideology opposite to patriotism, nationalism;
- contempt for the values of nations;
- community;
- unity of the world, nations;
- tolerance;
- openness;
- belonging to the world, not to a particular place;
- modernity, contemporaneity.

KEYWORDS: cosmopolitanism, cosmopolitan, patriot, homeland, culture, community, value.

MARIUS SMETONA
Vilniaus universitetas
Lietuvių kalbos katedra
Universiteto g. 5, Vilnius
marius.smetona@flf.vu.lt

MARIUS SMETONA KOSMOPOLITIZMAS ŠIUOLAIKINIO LIETUVIO PASAULĖVAIZDYJE

S a n t r a u k a

Kosmopolitizmas – tai požiūris, kad, nepaisant visų socialinių, ekonominių, kultūrinių ir politinių skirtumų, žmonės yra tos pačios pasaulinės visuomenės nariai. Kosmopolitai mano, kad žmonių prigimties bendrumas yra daug svarbiau negu visuomeninio ir politinio gyvenimo skirtumai. Kosmopolitizmas susijęs su globalizacija, todėl kaip *patriotizmo* antonimą ją paminėjo ir studentai. Ji apibrėžia išorinius įvairių kolektyvinių darinių ryšius, kosmopolitizmas – vidinę socialinės ir politinės savivokos kaitą.

Iš lietuviškų leksikografijos šaltinių reikšmių matyti, kad *kosmopolitizmas* neigia viską, kas siejama su patriotizmu: tradicijas, nacionalinę kultūrą. O iš TŽŽ išaiškėja, kad kosmopolitas niekina ne tik savo, bet ir kitų tautų tradicijas, kultūrą, gyvybinius interesus. BLKŽ pavyzdžiai koreliuoja su studentų teiktais antonimais ir įvade aprašytais antonimais – kosmopolitizmas susijęs su globalizacija ir yra tautinių vertybių antipodas.

Jaunimas sąvoką supranta nevienareikšmiškai – vieniems kosmopolitizmas yra neigiamas reiškinys, nes naikina tautines vertybes, kitiems tai nieko neigiamo neturinti sąvoka, rodanti atvirumą, bendrumą ir pagarbą kitoms tautoms, jų kultūroms.

Medijų tekstuose kosmopolitizmas taip pat suprantamas nevienodai, sąvokos aksiologinis vaizdas artimesnis jaunimo sampratai. Tiksliau būtų galima apibūdinti, kad šiuolaikinio lietuvių požiūris į sąvoką apima amplitudę nuo vieno kraštutinumo iki kito: nuo visiškai neigiamo vertinimo iki sąlyčio taškų su nacionalizmu ir teigiamų kosmopolitizmo aspektų ieškojimo. Taigi sąvokos samprata nebeatitinka žodynų definicijų.

Remiantis S-A-T analize galima teigti, kad šiandien *kosmopolitizmas* lietuviams yra:

- priešinga patriotizmui, tautiškumui ideologija;
- tautų vertybių niekinimas;
- bendrystė;
- pasaulio, tautų vienybė;
- tolerancija;
- atvirumas;
- priklausymas pasauliui, ne konkrečiai vietai;
- modernumas, šiuolaikiškumas.

ESMINIAI ŽODŽIAI: kosmopolitizmas, kosmopolitas, patriotas, tėvynė, kultūra, bendrystė, vertybė.

MARIUS SMETONA
Vilniaus universitetas
Lietuvių kalbos katedra
Universiteto g. 5, Vilnius
marius.smetona@flf.vu.lt